

XIV. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

Azerbaycan – Bakü

26-27 EYLÜL 2019

Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği ve Dayanışma Vakfı

Yunus Emre Enstitüsü

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

XIV. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

26-27 Eylül 2019

Bakü-Azerbaycan

Editörler

Dr. Rasim Özyürek

Dr. Aziz Gökçe

Dr. İbrahim Atabey

Dr. Ayşegül Celepoğlu

Öğr. Gör. Ayşen Gençtürk

Grafik Tasarım ve Sayfa Düzeni

M. A Ece Zeynep KIRTAY

Berkay Akdağ

Aralık 2019

MANZUM HZ. ALİ CENKLERİNDEN YEMÂME CENGİ'NİN KASTAMONU NÜSHASI VE DİL ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Eyüp AKMAN*

Türk kültüründe Hz. Ali'nin mühim bir yeri vardır. Onun savaşları, mücadeleleri Türk edebiyatında manzum ve mensur olarak XIV. yüzyıldan beri anlatılmaktadır. Bu cenkler genellikle halka anlatıldığı için oldukça sade bir dile sahiptirler. Hz. Ali'nin cenklere bir araya getirilerek oluşturulan eserlere Hz. Ali Cenknâmeleri adı verilmektedir. Bu cenknâmeler ve Hz. Ali'nin müstakil cenklere üzerine ilmî çalışmalar da yapılmıştır.

Hız. Ali Cenklarının manzum ve mensur pek çok nüshaları vardır. Fakat bu nüshalar üzerine müstakil olarak çok az çalışma yapılmıştır. Bu bildirimizde Kastamonu'da elimize geçen yeni bir manzum Hız. Ali Cenknâmesini tanıtacak ve metnin dil özelliklerinden bahsedeceğiz. Tanıtacağımız kıssa, bir mecmuanın içinde yer almaktadır. Mecmua hicri 1140, miladi 9 Kasım 1727 tarihinde esseyit Mustafa bin Muhammet tarafından Kastamonu ili Ginolu kazası -şimdi bu yerleşim yeri Çatalzeytin ile Abana arasında bulunmakta olup bir kaç haneden ibarettir- Kaymazlar divânında istinsah edilmiştir. Eser 111 varaktan ibarettir. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Son derece okunaklı nesih bir yazıyla yazılmıştır. Eser yer yer harekeli olup başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mecmuada Dâstân-ı Varka ve Gülşah, Kıssa-yı Yemâme ve Ali Cengi , Mukâtil ve Ali Cengi, Ali'nin Gelin Olduğu kıssaları yer almaktadır. Eserin sonunda aşağıdaki kayıt bulunmaktadır:

Evvel-i şenbih

Muharrem'ül haremin yirminci günü olundu ibtidâsı

Rebî-ül evvelin yirmi dördünde müyesser oldu intihâsı

Hurrîre fî kaza-yı Ginolu divân-ı Kaymazlar

Kâtibü'l hurûf esseyit Mustafa bin Muhammed

Bu kitabı okuyanlardan dua ister muradı selamet

Sene 1140/Ahir-i şenbih

Tanıtacağımız kıssa, mecmuanın içinde "Kıssa-yı Yemâme ve Ali Cengi" başlığı altında kayıtlıdır. Toplamda 659 beyitten oluşmaktadır. Bu bildirimizde, elimizde bulunan bu nüsha tanıtıldıktan sonra, metin dil yönünden incelenecek ve diğer nüshalarıyla mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hız. Ali, Yemâme, cenknâme, Kastamonu nüshası

METİN

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra İslâm'ın yayılmasına katkı sağlayan Müslüman cengâver kahramanları kendi kültürlerinde yer alan destan kahramanlarına (alp) benzetmiş ve onlara yakın ilgi göstermiştir. Müslüman cengâver kişilerin başında Hız. Ali gelmektedir. Hız. Muhammed'in hem akrabası hem de damadı olan Hız. Ali, Türkler tarafından çok sevilmiş onun kahramanlık hikâyeleri her seviyeden insanlar tarafından dinlenmiş ve anlatılmıştır. Bu anlatılar manzum ve mensur biçimdedir.

* Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, elmek: eakman@kastamonu.edu.tr

Hız. Ali'nin cenklarını anlatan eserlere cenknâme adı verilmektedir. Bu eserler Türk edebiyatına tercüme yoluyla girdiği gibi, Türkler tarafından da oluşturulmuş olabilir. Kaynakların ifadesine göre dinî destanî bu cenknâmeler 13. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda görülmeye başlamıştır (Çetin, XXX. s.). Bu tür eserlerin tarihini 13. yüzyıldan önceye götürenler de vardır. Onlara göre, 13. yüzyılda yazılmış Battalnâmeler'de Hz. Ali cenklerinden izler yer almaktadır, bu da Battalnâme yazarının Hz. Ali cenklerini gördüğü veya okuduğu anlamına gelmektedir (Kavruk, IV. s.).

Hız. Ali cenknâmelerinin kültür kaynağı Arap İslam kaynağıdır. Cenknâmeler başlangıçta meddah tarzında nesir olarak anlatılmıştır. Daha sonraları yazılı metinlerin yaygınlaşmasıyla bir dinleyici önünde okunmak için kaleme alınmıştır (Toprak, 8. s.).

Cenknâmelerin çoğu mensur olmakla beraber manzum olanlarına da rastlarız. Manzum cenk hikâyeleri mesnevi tarzında ve aruzun *fâ i la tün fâ i la tün fâ i lün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp 11'li hece ölçüsüne de uyduğu için Türk şâirler bu tarz şiirleri yazmakta zorlanmamışlardır.

Türk edebiyatında Hz. Ali cenklerini konu alan pek çok hikâye vardır. Bu konuda da epey çalışma yapılmıştır. Bu hikâyelerden manzum olanların, yani mesnevi tarzında olanların sayısı azdır. Biz burada manzum cenknâmeler üzerinde duracağız. İsmet Çetin, eserinde, manzum olarak yazılmış 17 cenknâmeden bahseder (Çetin, 1-6. s.). Bunlardan en eski tarihli olanı "Gazavât-ı Emirü'l-Mü'minin Ali Keremullahu Veche Memleket-i Sind Ba Mukâtilin"adını taşır ve 864 (1459) tarihinde yazılmıştır. Bu cenknâme üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Yılmaz).

Manzum cenknâmeler üzerine yapılan diğer bir çalışma, yine yüksek lisans tezidir. Mümin Şener, manzum Muhammed Hanefî cengini incelemiştir (Şener).

Bildiğimiz kadarıyla manzum cenknâmeler üzerine metin neşri şeklinde son çalışma Kâzım Yoldaş ve Hasan Kavruk'a aittir. Elleriinde bulunan bir mecmuada yer alan 8 adet manzum Hz. Ali cenknâmesi bu kitapta neşredilmiştir. Sekiz hikâyenin toplam beyit sayısı 4323'dür. 1192/1778 tarihli bu yazmada; Kan Kalesi Cengi, Esed İbni Guveylem Cengi, Hayber Kalesi Cengi, Ma'di Kerb Cengi, Davud-ı Şu'ba ve Kureyza Kalesi Cengi, Ebu'l Aşere ve Hz. Ali'nin Gelin Olma Hikâyesi, Muhammed Hanefî Cengi, Bedir Gazası ve Ebu Cehil'in Öldürülmesi Hikâyesi yer alır.

Bu kısa girişten sonra tanıtacağımız Hz. Ali'nin Yemâme Cengi'ne gelebiliriz. Kastamonu'da elimize geçen bir mecmuada Hz. Ali'nin hikâyeleri yer almaktadır. Mecmua hicri 1140, miladi 9 Kasım 1727 tarihinde esseyit Mustafa bin Muhammed tarafından Kastamonu ili Ginolu kazası -şimdi bu yerleşim yeri Çatalzeytin ile Abana arasında bulunmakta olup bir kaç haneden ibarettir- Kaymazlar divânında istinsah edilmiştir. Eser 111 varaktan ibarettir. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Son derece okunaklı nesih bir yazıyla yazılmıştır. Eser yer yer harekeli olup başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mecmuada Dâstân-ı Varka ve Gülşah, Kıssa-yı Yemâme ve Ali Cengi, Mukâtil ve Ali Cengi, Ali'nin Gelin Olduğu kıssaları yer almaktadır. Eserin sonunda aşağıdaki kayıt bulunmaktadır:

Evvel-i şenbih

Muharremü'l haremin yirminci günü olundı ibtidâsı

Rebî-ül evvelin yirmi dördünde müyesser oldu intihâsı

Hurrire fi kaza-yı Ginolu divân-ı Kaymazlar

Kâtibü'l hurûf esseyit Mustafa bin Muhammed

Bu kitabı okuyanlardan dua ister muradı selamet

Sene 1140/Ahir-i şenbih

Tanıtaçağımız kıssa, mecmuanın içinde “Kıssa-yı Yemâme ve Ali Cengi” başlığı altında kayıtlıdır. Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklarda Yemâme cengi üzerine hiçbir çalışmanın yapılmamış olduğunu gördük. Bu bakımdan bu cenknâme üzerinde çalışmaya karar verdik¹.

Cenknâmenin yer aldığı mecmuayı 1727 yılında kâtip Muhammet oğlu Mustafa üç ayda yazmıştır. Fakat kâtibin bu eseri hangi yazmadan istinsah ettiği belli değildir. Eğer müellif olsaydı bu da belirtilirdi.

Eser şu beyitlerle başlar:

'Aşkıyla bir hoş salavât virelim

Söze andan başlayuban girelim

Eserin son beyti de şöyledir:

Hem bu kıssâ burada oldu tamâm

Mustafâ'nın ruhuna yüz bin selâm

Mesnevinin kısaca özeti şöyledir: Bir gün Hz. Muhammet, Hz. Ali'den Yemen Taif iline gidip oranın halkını İslâmlaştırmasını ister. Hz. Ali de hazırlıklarını yaparak Düldül'üne binip gazâya gider. Evdeki bütün yiyeceklerini bir dilenciye veren Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Muhammet'in tavsiyesi üzerine mezarlıkta Kur'an okurlarken kâfir Yemâme tarafından kaçırılırlar. Seferden dönen Hz. Ali olanları dinler ve hemen çocuklarını kurtarmaya gider. Yemâme kalesine ulaşan Hz. Ali orada savaşa başlar. Savaşta galip gelmesi üzerine Yemâme Müslüman olur, kiliseler yıkılıp cami yaptırılır ve Hz. Ali çocuklarıyla memleketine döner.

Burada bir hususa dikkat çekmek istiyorum. Yusuf-ı Meddah XIV. yüzyılda yaşamıştır. *Varka ve Gülşah* onun eseridir. Sadettin Buluç ve Vasfi Mahir Kocatürk *Yemâme Cengi*'ni de Yusuf-ı Meddah'a mal etmektedirler (Çetin, 49.s). İncelediğimiz mecmuanın Kastamonu'da ele geçmesinin yanı sıra, içinde hem *Varka ve Gülşah* mesnevisinin hem de Yemâme ve Mukâtil cenklerinin yer alması, Yusuf-ı Meddah'ın eseriyle karşı karşıya olduğumuz anlamına gelebilir. Yusuf-ı Meddah'ın *Maktel-i Hüseyin* adlı eserini de Kastamonu'da yazıp Candaroğlu Kötürüm Bayezid'a sunduğunu hatırlarsak, sözü geçen mecmuanın Yusuf-ı Meddah'a ait bir eserden istinsah edilme ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Metnin Dil Özelliklerine baktığımızda Eski Anadolu Türkçesi'nin hususiyetlerini görürüz.

Zarf fiil ekleri: uban/yuban,yı/yi/you vb.dir.

¹ Bildiri olarak sunduğumuz bu konu hakkında öğrencimiz Rugeş Demir, nezaretimizde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Oku-yu :Kaldı bunlar anda Kur'an okuyu (81/1)

Emir eki gıl/gil sık kullanılmıştır:

gıl: Turgıl imdi yâ Ali var sen ana (13/1)

Yine emir eki ikinci şahısta şu şekilde kullanılmıştır:

Söyleñüz : Eyitdi oğlan ne kişisiz söyleñüz (111/1)

Viresiz : Hak yoluna didi nesne viresiz (31/1)

Gelecek zaman eki ısar/iser/yısar/yiser metinde sık kullanılmıştır:

İste-yiser: Sonra bizi atamız isteyiserdir (178/1)

t/d değişmesi sık görülür:

tağ/ ti- vb.

Ünlü daralması metin boyunca hep görülür: ti-, vir- vb.

Eski Anadolu Türkçesinin vazgeçilmez fiili *eyit-* veya *ayıt-* metinde çok sık geçer.

Ayağa kalmak anlamında kullanılan ve *Dede Korkut Kitabı*'nda çok geçen örneği buraya da rastlanır:

Örü dur-: Padişah cellâda eydür dur örü (161/1)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sık karşılaştığımız ve metnimizde de yer alan arkaik bazı isimler şunlardır:

Çalab :Ol Çalabuñ sevdiği gerçek velî (16/2)

Öküş :Söz öküşdür kamu verdiler aña (52/1)

Karañu: Yağdı yağmur karañu oldu cihân (92/2)

Tizrek : Hele saklañ siz bunları tizrek(144/2)

Kimesne: Hiç kimesne bencileyin olmasın (150/1)

arkın :Arkın arkın ol ta'âmdan yediler (223/2)

tutgun (Tutsak anlamında): Begimiz tutgun getirdi anı bil (347/1)

yitük :Ali eydür yitüğüm vardur yâre (380/1)

yegrek :Yegregi oldur aman dileyelim (595/2)

yavuz (Kötü anlamında): Eyü yavuz kimseye söz söylemedi (602/2)

güveygü: Mustafa'nın güveygüsü velidir (428/2)

dün buçuğu: (Gecenin dörtte biri anlamındadır.): Dün buçuğu olmuşdı ol zamân (298/1)

uslu (Akıllı anlamında):Uslu kişi dünyâya aldanmaya (511/2)

kumruk: Sokdı kumrugunu zebûn eyledi (534/1)

yagrı :Yagrınından taşra çıkdı la'netin (575/2)

Arkaik diyebileceğimiz fiiller de şöyledir:

Tuyla- : Ashâbı anuñla tuylar idi (6/2)

Ayıt-/eyit-: Ali'ye eydür işit yâ Murtazâ (9/1)

Kakı- : Kakıdı kâfir kana döndü gözi (119/2)

iv- : İvme kim ivmek melâmet götürür (168/1)

tayla- : Sardı bir şem'le başına taylasan (215/1)

yavı kıl-: Oğul yavı kılışım derdim kati (280/1)

kuç- : (Sarılmak, kucaklamak anlamında). Boynunu berk kuçdı Düldül'ün Ali (286/1)

uğun- (Sevinmek anlamında).Anı görüp kamuñız uğundunuz (468/2)

esenle-: Ali'yi esenleyüben gittiler (644/2)

süst ol-:Yarın anda hem dilin olmaya süst (657/2)

Maksadımız burada elimizdeki metnin bütün dil özelliklerini tamamıyla vermek değildir. Yukarıda verdiğimiz birkaç örnek, metnin dönemini anlamaya kâfidir.

Sonuç:

Yayımlanan her metin kıymetlidir şüphesiz. Fakat daha evvel yayımlanmamış bir metni yayımlamak daha da kıymetlidir. Burada tanıttığımız Hz. Ali'nin Yemâme Cengi ilk defa tarafımızdan değerlendirilmiş ve bizim nezaretimizde üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Metnin tarihi çok eskiye gitmese de manzum Hz. Ali hikâyesi metinlerine bir yenisi olarak eklenmiştir. Zaten manzum cenknâme olarak elimizdeki en eski tarih XV. yüzyıla çıkmaktadır. Bu türden yeni çalışmalarla metinler arasında bir bütünlük sağlanabileceğini umuyoruz.

Cenknâme metninin Kastamonu'nun bir köyünde istinsah edilmesi de dikkat çekicidir. Bu durum, cenknâmelerin köylere kadar yayılarak okunduğunu gösterdiği gibi Kastamonu'nun kültür düzeyini de göstermektedir. Bütün bunlara, Yusuf-ı Meddah'ın Kastamonulu olabileceği ihtimalini de ilave edelim.

Kaynaklar

ÇETİN, İsmet(1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

DEMİR, Rugeş (2019), *Manzum Hz. Ali Cenklerinden Yemâme Cengi Üzerine Bir İnceleme*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi

GÜLSEVİN, Gürer, BOZ, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara

- GÜLSEVİN, Güner (2017), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yayınları, Ankara
- ŞENER, Mümin (2010), *Muhammed Hanefî Cengi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi
- TOPRAK, İsmail (2016), *Hazret-i Ali Cenklere*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, Sibel(2006), *Gazavât-ı Emirü'l-Mü'minin Ali Keremullahu Veche Memleket-i Sind Ba Mukâtilin (Gramer, Metin, İndex)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi
- YOLDAŞ, Kazım- KAVRUK, Hasan (2013), *Manzum Hazret-i Ali Cenklere*, Son Çağ Yayınları, Ankara